

hogy elmondja véleményét az aktuális alkotói erőfeszítések egyikéről; legtöbbször az egyesből indul az általános felé. Célja ilyképpen nem az objektív rendszerezés vagy egy szilárdan lefektetett koncepció folyamatos kibontakozása, hanem az egész láttatása az egyedien, a tipikusan keresztül. Művészetelméleti és művészetfilozófiai jártassága ezt lehetővé is teszi számára.

A kötet legfontosabb dolgozatát *A modern művészet önkritikája* című kistanulmány képezi, hiszen lényegében ennek a reflexiónak az értékrendjében találjuk meg az összes felvetett művészeti jelenség helyét és jelentőségét, rendszerbeli értékét. A vizsgálódás ügyesen jelzi a huszadik század művészetkritikájának kiteljesítése által megformálódott kritikusi magatartástípusok jellemét és módszerbeli tulajdonságait. Sebők két modellt különböztet meg, az új rendezővel követelő belső-kritikusit és a meglévőt körüljáró belső-kérdőzt. Ő maga — ezúttal — az utóbbit demonstrálja, holott felkészültsége és szenzibilitása által rendszerező, átértékelő és új normatívákat felállító elméletek lefektetésére is képes lehetne. Napjaink művészeti gyakorlatának néha egymással ellentmondó tendenciái és nyelvi-ideológiai kuszaságai már önmagukban is egy ilyen rendszerező mű megírására ösztönöznek kihívásként.

SZOMBATHY Bálint

AZ ELVITATÁS POETIKÁJA

Aleksandar Flaker: *Poetika osporavanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.

A hetvenes évek elején látott hozzá Aleksandar Flaker, ismert és népszerű zágrábi irodalomtudós (a „stílusformáció” fogalmának megalkotója, az ún. „farmernadrágos próza”, avagy *jeans-próza* kutatója) az irodalmi (és művészeti) avantgarde-nak mint „stílusformációnak” közelebbi (elméleti, történelmi, de főként komparatisztikai) meghatározásához, leírásához. Érdemes odafigyelni erre az évszámra: Opatija, 1971... Ott és akkor magyarországi és horvát irodalomtudósok „munkaértekezletet” tartanak, amelynek témája az „avantgarde irodalom”. Előzménye is van ennek az értekezletnek, Flaker is megemlíti: 1967-ben egy belgrádi összehasonlító irodalomtudományi értekezleten hirdeti Szabolcsi Miklós az avantgarde (és neoavantgarde) — miként Flaker mondja „a mi tudományos környezetünkben” viszonylag új — irodalmi és irodalomtörténeti fogalmát. Tehát a hatvanas évek végére és a hetvenesek elejére tehető a fogalom itthoni megjelenése és (nem túl gyors) elterjedése. Azonnal felmerülnek a fogalommal szembeni fenntartások is. Például már az abbáziai értekezleten, ahol Zdenko Škreb a fogalom „metafizikus” jellegének veszélyeire hívja fel a figyelmet és óva int a fogalomnak mint értékelő

kategóriának a használatától. Ezekből a fenntartásoktól Zdenko Škreb máig sem állt el.

De miért kell felemlíteni ezt a néhány adatot, körülményt? Mert a jugoszláviai magyar irodalomtudomány nézőpontjából is „érdekesek”, mint-hogy hiányzik közülük az a mindenképpen fontos tény, hogy 1971-ig, amikor a magyarországi és a horvát irodalomtudósok Opatijában érkekeznek gyakorlatilag *befejezettnek* tekinthető a magyar irodalmi avantgarde történetének első és mindmáig legteljesebb feltárása: Bori Imrének *A szécessziótól a dadáig, A szürrealizmus ideje és Az avantgarde apostolai* című könyvei addigra már megjelentek, sorrendben 1969-ben, 70-ben és 71-ben. Valószínű lehet, hogy a tengerparton érkekező irodalomtudósok *erről* akkor még nem szereztek tudomást?

Persze, nem ez itt a kérdés. Csak érdemes megemlíteni, annál is inkább, mert Aleksandar Flaker új könyvében nagy irodalomtörténeti és elméleti anyagot mozgat meg, nagyszámú névre és műre hivatkozik, módszere pedig — ahogyan a könyv előszavában is kiemeli — az összehasonlító irodalmi stúdium, ami nélkül szerinte elképzelhetetlen az irodalmi szövegek korszerű vizsgálata. És valóban, Flaker minden, könyvében vizsgált vagy felemlített művet, irodalmi és művészeti jelenséget *összehasonlít*, így mutatva meg annak nemcsak összefüggéseit, hanem elméleti vagy történeti jelentőségét is. Ezzel nemcsak az összehasonlító irodalomtudományi módszert érvényesíti, hanem kutatói gyakorlatával bizonyítja, hogy az avantgarde irodalmi (és művészeti) törekvések kulcsfontosságú meghatározója a nemzeti irodalmak határainak, a regionális irodalomszemléletnek következetes, majd hogynem programszerű átlépése. Szinte minden avantgarde irodalmi kiadványon, leginkább persze a rövid vagy hosszabb életű folyóiratokon ott szerepel a nemzetköziség jelzője.

Az avantgarde-ot Aleksandar Flaker stílusformációként határozza meg és korszakát 1910-től 1930-ig jelöli meg, azzal természetesen, hogy ezek a korszakhatárok nem jelentik a stílusformáció lezárását, csupán arra figyelmeztetnek, hogy nincs időtlen, vagy „parttalan” avantgarde, más szóval hogy az avantgarde-ra éppúgy kell tekinteni mint minden más irodalmi korszakra vagy stílusformációra, noha ez a korszak mind felépítésében mind pedig erővonalainak belső elrendezettségében lényegesen különbözik más formációktól vagy korszakoktól.

Az avantgarde-nak mint stílusformációnak Flaker szerint az *elvitatás, a kétségbe vonás* a megkülönböztető jegye. Az avantgarde minden változatában, minden jelentős vagy kevésbé jelentős művével, kiáltványával, kiadványával *szemben áll* korábbi vagy egyidejű, de eltérő irányultságú irodalmi és művészeti törekvésekkel, de ez a szemben állás mint meghatározó jegy az avantgarde társadalmi összefüggéseire is kiterjed. Flaker egy sajátosan felépített *modell*t ismer fel az avantgarde irodalomban és művészetben. Könyvében ennek a modellnek néhány, szerinte fontos vonatkozására mutat rá. Például arra, hogy az avantgarde irodalom

és az avantgarde képzőművészet nem ismerhető meg belső összefüggéseik feltárása és elrendezése nélkül, továbbá arra, hogy az avantgarde — éppen szembenálló magatartása folytán — közvetlen társadalmi és politikai feladatokat vállal, ami azzal is igazolható, hogy az avantgarde-ra leginkább jellemző kiáltványok nem annyira az önmegnevezés szempontjából fontosak mint inkább a feladatvállalás aspektusából, minek következtében a kiáltványokra mint sajátosan szervezett irodalmi szövegekre kell tekinteni. További meghatározója ennek a modellnek minden zárt struktúra következetes „felnyitása”, a zűrzavarnak mint specifikus „rendnek” az érvényesítése, valamint az is, hogy az avantgarde irodalom — szoros összefüggésben a költői szót vizsgáló „formalista” elmélettel — az ún. nem-mimetikus irodalomszemléletért száll síkra a művészi, költői gondolkodás és alkotás autonómiáját bizonyítva. Éppen ezért az avantgarde-nak az elvitatáson, a kétségbe vonáson kívül nincs más „központja”, de ez a középpont azt is jelzi, hogy poétikája semmiben sem normatív, a poetikai előírások lényegének mondanak ellent és a normává merevedés egyúttal az avantgarde megszűnését is jelenti. Ezért zárhatja el Flaker az avantgarde-ot a harmincas évek elején, amikor — Harkov után — „az európai baloldalon a súlypont az avantgarde költészetről áttevődik a társadalmilag funkcionális prózára”, (186. old.) ami egyúttal egy „normatív poétikának” a meghirdetése és ez már az avantgarde törekvésnek egészében ellentmond, leginkább persze a szürrealista költészetnek, amelynek képviselői, vállalva a normatív poétikát, elszakadnak az irányzattól, ellenkező esetben, visszautasítva a poétikát mint előírást a baloldal peremvidékére sodródnak és — miként az a jugoszláv baloldalon is lejátszódott a harmincas években — összetűzésbe kerülnek, vitába keverednek az elkötelezettséget, „pártosságot” hirdető — normatív — „szociális irodalommal”.

Flaker körültekintő és alapos elemzésekkel tárja fel mind az avantgarde irodalmi gondolkodás és alkotás modelljét mind pedig azt a nyílt összetűzéshez vezető folyamatot, mely — tekintet nélkül a később még mindig aktuális avantgarde, mondjuk szürrealista eredményekere — az avantgarde-nak mint stílusformációnak a lezárulásához vezetett. Megyőző elemzései, az irodalmi és művészeti gondolkodásra való összpontosítása, az avantgarde-nak mint nyílt modellnek a tételezése azt is lehetővé tette számára, hogy az avantgarde-dal csak érintkező művekben — például Krleža — prózájában — felismerhesse az avantgarde továbbélésének, újabb eredményeinek lehetőségét és eredményeit is.

Flaker releváns irodalmi és művészeti tények számbavételével meggyőző módon konstituálta az avantgarde stílusformációt és e közben gyakorlatilag megszüntette az avantgarde „metafizikai” jellegének a jegyeit és visszautasította az avantgarde-ot mint értékelő kategóriát, más szóval bebizonyította, hogy Zdenko Škrebnek e fogalommal szemben mutatott fenntartásai nem tekinthetők igazán érvényeseknek.

De álljunk meg egy pillanatra az avantgarde társadalmi összefüggéseinek kérdésénél. Krleža *Az ész határán* című regényéről szólva Flaker egy szellem és ironikus mondatot, mondjuk, „szentenciát” ír le, ami talán így fordítható: „A regényt olvasni lehet a világnézet kedvéért, mégis inkább a holdfény kedvéért olvassuk.” (177. old.) Mit jelent ez a mondat az avantgarde és a normatív poétikák, pontosabban az elvitatás, a kétségbe vonás és a normatív poétikák viszonylatában? Azt elsősorban, hogy szándéka ellenére is az avantgarde irodalom jelentős részében „funkcionált” irodalom, vagyis világnézeti állásfoglalás (is). Olyan állásfoglalás, amely a baloldaliság nyomán halad, leginkább nyilván a szürrealizmus esetében. Az európai baloldalnak a két háború között mégis számottevő fenntartásai vannak vele szemben, leginkább funkcionáltságát, tehát világnézeti állásfoglalását illetően. Mégpedig a „holdfény” miatt. (Nem véletlenül mutat Flaker az avantgarde és a romantika „érintkezései” felé.) De mit jelent ez a „holdfény”? Azt lényegében, hogy mégiscsak (valamilyen módon) irodalom akart lenni az avantgarde, „irodalom” a gesztusaiban, a szemben állásában, a kiáltványaiban, az elvitatásban. S ha kitarzott e szándéka mellett, amikor lemondott a közvetlen felhasználhatóságról, az alkalmazottságról, ami minden normatív előírásnak első célja. Csakhogy valóban hozott-e az avantgarde *tiszta* formájában olyan művet, amely valóban olvasható a „holdfény kedvéért”, vagy szándéka ellenére is elsősorban a világnézetet érvényesítette? Flaker válasza a fenti kérdésre igenlő, de csak azért lehet igenlő, mert nem tetelezi fel az avantgarde *tiszta* formájának meglétét, ami végső soron oda vezet, hogy az avantgarde-nak mint stílusformációinak *affirmatív* irodalomtörténeti (és elméleti) konstitúciója egyúttal az avantgarde-nak mint irodalomnak (mint művészetnek) a bírálata is. Flaker könyvének ez a legfontosabb eredménye.

BÁNYAI János

FOTÓ ÉS TÁRSADALOM

Gisèle Freund: *Fotografija i društvo*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1981.

1981-es évszámmal, de a kiadóink gyakorlatára jellemző késéssel jelent meg tavaly az üzletekben Gisèle Freund *Fotografija i društvo* (*Photographie et société*, Éditions du Seuil, 1974) című tanulmánykötete. A szerző — aki maga is jeles fotográfus — a fotomédium kialakulását és fejlődését a társadalmi-gazdasági és szociális változások tükrében vizsgálja. Freund javarészt történelmet rekonstruál, de a fotó és a társadalom kapcsolatmechanizmusát sohasem egyoldalúan, hanem a kölcsönösség elve alapján igyekszik megvilágítani. Merészen mutat rá a fotónak a tár-